

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

Duna-parti gondolatok – Budapesten

Egyszer fürödtem a Dunában, gyerekként, 1967-ben. Langyos tavaszi este volt. Egy olyan városból érkeztem Budapestre, ahol se közel, se távol nem volt víz – sem álló, sem folyó. Még egy pocsoya sem. Ráadásul, a magyar puszták közepén, nemhogy hegyeket, de dombokat sem láttam soha. Se víz, se hegy. Emiatt, noha több mint három évtizede Budapesten élek, még ma is a víz nélküli síkság tűnik nekem a legtermészetesebbnek. A folyó és a hegy még most is éppúgy megbabonáz, mint 1967-ben. Amikor annak idején beugrottam a vízbe, Budapest északi részén, előttem a nem túl távoli hegyek látványával, szinte magamon kívül voltam. Mint aki előtt egy új, soha nem sejtett világ nyílt meg.

Ami akkor hihetetlen újdonságnak számított, arról kiderült, hogy a lehető legkevésbé sem az. Tapasztalataim újak voltak ugyan, de közben a Dunában úszkálva már-már atavisztikus élmények rabja lettem. Ráadásul Budapestnek azt az északi részét, ahol először megtapasztaltam a Dunát, Római-partnak hívják – az annak idején itt élő, romjaikkal ma is jelen lévő rómaiak emlékére. Mintha valamiféle közös múltba merültem volna bele. Öntudatlanul is átéltem azt, amit előttem milliók és milliók. Nem hiába mondják arról, aki élvez a fürdést, hogy fickándozik, mint a hal: már nem is emberként viselkedik. A víz feloldja az én szilárdságát. Az ember szinte újjászületik – olyasvalakivé, aki csak részben azonos azzal, aki előbb még kint álldogált a parton. A szárazföldön olyannyira különböző emberek a vízben hasonlítani kezdenek. Mindenkin ugyanaz a tapasztalat lesz úrrá. „Most és mindörökké”: ez lehetne minden víznek a mottója. De különösen a folyóké, amelyek örökösen változnak, folynak, átalakulnak, vizük minden cseppje állandóan cserélődik – miközben a forrástól a torkolatig a folyó mégis egyetlen, maradandó egész.

Akkor, 1967-ben persze nem gondoltam ilyesmire; egyszerűen csak élveztem, hogy belevethetem magam a gyors sodrású, hatalmasan hömpölygő folyamba. Évtizedekig kellett élnem a Duna mentén, hogy rájőjjenek, ilyen gondolatok miért éppen a folyók láttán jutnak az ember eszébe – és persze nem árt, ha ez a folyó nagy is. Legalább olyan széles, mint a Duna Budapestenél. Vagy mondjuk – legyünk engedékenyek – Bécsnél. Bécs fő-

lött, Carnuntumban, időszámításunk szerint valamikor 170 körül Marcus Aurelius éppen a Duna partján írta a következő sorokat: „Még ha háromezer vagy harmincezer évig élnél is, mégis gondold meg, hogy senki nem veszíthet el más életet, csak amit él, és nem élhet mást, csak amit elveszít. Egyre megy hát a leghosszabb és a legrövidebb élet... Két körülményt vegyünk mindig figyelembe: először, hogy minden öröktől fogva azonos formában ismétlődik, s nem számít, hogy valaki száz, kétszáz évig vagy beláthatatlan ideig szemléli-e ugyanazokat a jelenségeket; másodszer, hogy a leghosszabb és legrövidebb életre rendelt is ugyanannyit veszít.” Közel két évezreddel később, 1936-ban a Duna hasonló gondolatokra ihlette a század nagy európai költőjét, a magyar József Attilát, aki Budapesten született és nőtt fel. A Duna partja Budapesten ekkor már régen nem homokos; a víz kőfalak közé van szorítva. Ám a modern rakodópartok, még ha gátat vetettek is a víz fizikai erejének, a folyó ősi, archaikus karakterét nem tudták felszámolni. József Attila így kezdi *A Dunánál* című versét: „A rakodópart alsó kövén ültem, / néztem,

hogy úszik el a dinnyehéj. / Alig hallottam, sorsomba merülten, / hogy fecseg a felszín, hallgat a mély.” Az állandóságnak és maradandóságnak ez az ellentéte néhány versszakkal később így módosul: „...És mint a termékeny, / másra gondoló anyának ölén / a kisgyermek, úgy játszadoztak szépen / és nevetgéltek a habok felém. / Az idő árján úgy remegtek ők, / mint sírköves, dülöngő temető.” Ám a vers legvégén az életnek és halálnak az ellentéte is feloldódik a mindent egybefogó időben: a Duna „múlt, jelen s jövő, / egymást ölelik lágy hullámai”. József Attila ugyanazt tapasztalta meg a Duna látványába merülve, mint Marcus Aurelius: van valami ebben a folyóban, ami viszonylagossá teszi a mélynek és a felszínnek, a maradandóságnak és az állandóságnak, az életnek és a halálnak az ellentétét. Megszólíthatatlannak tetsző, mélységesen természeti erő a Duna. És mégis: a lehető legmélyebb emberi belátásokat kínálja annak, aki figyel az üzenetére és megérti azt. Ahogyan William Wordsworth írta 1820-ban keletkezett szonettjében (*A Duna forrása*), szárnyra kelti a képzeletet (fancy), amely a gyermekien ártatlan forrástól kezdve nyomon követi ezüstös csikját a mindig félelmetes Fekete tengerig. És ugyanerről a folyóról vallotta Hölderlin *A Duna forrásánál* című versében: „jön / hozzánk egy Jövevény (Fremdlingin), / költögetőnk, az / emberformáló Hang” (Tandori Dezső fordítása). Emberivé teszi a partján élőket – de úgy, hogy olyan belátásokkal ajándékozza meg őket, amelyek éppen azt segítik, hogy kilépjenek szűkösnek tetsző emberi határaik közül.

Paradox folyó.

*

Az az 1967-es májusi este volt az első alkalom, hogy fürödtem a Dunában. Majdnem négy évtizednek kellett elmúlnia, hogy újra ússzam a folyóban. Annak idején nem tudtam semmit a folyóról, fogalmam sem volt a történetéről, a partjain virágzó kultúrákról, nem ismertem a hozzá fűződő képzeteket, hiedelmeket, reményeket. De az érzéseimet nem lehetett megtevesztetni. Azok pontosan tudták, hogy nemcsak a Dunában fürdöm, hanem a Duna mítoszában is. Talán ezért is élveztem annyira a hatalmasan hömpölygő folyót. Egy mítoszba merültem alá. A mítoszoknak pedig az a természetük, hogy minden pontjuk egyformán kitüntetett archimédeszi pont. A Dunával kapcsolatos élményeimet hadd szűkítsem le hát egyetlen helyre: Budapestre.

Annál is inkább, mert közel két évtizede majdnem minden napomat a Dunánál kezdem – pontosabban a Duna közepén, a Margitszigeten, amely ma is úgy hat, mint egy tisztás a nagyváros sűrűjében. 1872-ben,

a Margit híd alapkövetételének az évében Törs Kálmán így jellemezte *Margit-sziget* című kis könyvecskéjében a sziget fekvését: „a Duna ágai, mint valami óriás szerető karja, gyöngéden öleli át mindenfelől, lágyan simulva partjaihoz hosszú évszázadok óta már. Ez a két hatalmas kar nem szorítja ugyan, de védelmezi, őrzi.” Ide megyek reggelente, az időjárástól függően a Nemzeti Sportuszoda tenispályájára vagy uszodájába. A Margit hídon megyek át, s ahol a híd elegánsan megtörik, ott megyek be a Szigetre, amelynek az évszázadok során számos neve volt: Urak szigete, Szent András-sziget, Boldogságos Szűz-Mária vagy Boldogasszony-sziget, Lánysziget, Nyulak szigete, Palatinus-sziget. Margitszigetnek a 13. századi Béla király lányáról, Margitról nevezték el, akit apja tízéves korában a szigeten álló Boldogasszony kolostorba adott be, ahol szegénységben és nélkülözésben élt haláláig, tizenkilenc éven át. Ráadásul a mai Margitsziget akkor még legalább három szigetből állt (Fürdő-, Festő- és Nyulak szigete), s ezek alakja, homokzationyokról lévén szó, folyamatosan változott. Az utolsó szigetet, a Festő-szigetet a 19. század második felében csatolták a főszigethez, s miután 1876-ban megépült a Margit híd, a sziget partját körben majdnem teljes egészében kikövezték. Az egykori kolostor romjai ma is állnak, noha északabbra, mint az uszoda, s ezért reggelente nem látom őket. De amit látok, az mind-mind a történelemtől árulkodik: az országnak, a szigetnek és perze a Dunának a történetéről.

Télen például látom, hogy a Duna a sziget és a budai oldal között helyenként soha nem fagy be, sőt a víz a hidegben ott gőzölög is. A szigeten feltörő melegvízi forrásokat („hévízeket”) az itt élő rómaiak is kihasználták, évszázadokkal később pedig ez vetette meg az itteni fürdőélet alapját, amely már az 1830-as években vonzotta a felüdülni vágyókat, hogy végül az 1873-ban épült, ma is működő elegáns gyógyszálló az egész Monarchia egyik kedvelt turisztikai célpontja legyen. A Duna közepén álló sziget, Budapest „oxigénpalackja” botanikailag is nagy múltra néz vissza. A szó legszorosabb értelmében fejedelmi e látvány. A 18. század végén, 1790-ben II. Lipót egyik fia, Sándor főherceg lett Magyarország nádora, s Pestre érkezvén a Margitszigetből egyfajta Schönbrunnat akart varázsolni. Rexa Dezső, a Margitsziget krónikása bányászta elő a *Magyar Hírmondó* egyik 1792-es számából a következő hírt: „Nádor-Ispány ő Fő Hertzegsége rajta van telylyes igyekezettel, hogy az ugy nevezett Sz. Margit vagy más névvel Nyúl-Szigetéből egy kies mulató helyet formálhasson. Derekan készülnek ugyanis benne az ő Fő Hertzegsége költségen a szép épületek és kertek;

Ferenczy Károly, *Kődoblók*, 1890

melyek által visszanyeri ezen hely néminemüképpen előbbeni fényességét.” Sándor korai halála után öccse, a természetbarát József lett Magyarország nádora, aki szenvedélyes kertészként személyesen felügyelte a Sziget parkosítását. Ma sem látni Budapesten sehol annyi kertészt sűrögni-forogni, mint a Szigeten.

József nádor 1800-ban az orosz cár lányát vette feleségül, s részben ennek volt köszönhető, hogy amikor 1814-ben a Napóleon elleni szövetség vezetői, I. Ferenc osztrák császár és magyar és cseh király, I. Sándor orosz cár (József sógora) és III. Frigyes Vilmos, porosz király Bécsben találkozott, utána József meghívására ellátogattak Pestre, a Margitszigetre is, ahol hatalmas szüretet rendeztek a tiszteletükre. A Margitsziget európai jelentőségre tett szert: itt, a Duna mentén, sőt annak kellős közepén kezdett kibontakozni az a politikai formáció, amit később Közép-Európának is neveznek majd, és amiről eldönthetetlen, hogy előnyös-e vagy hátrányos a Duna mentén élők számára.

Nemcsak a gőzölgő forrásokat látom azonban, és nem is csak a bokrokat, a virágokat és a hatalmas parkot, hanem a Sportuszoda épületét is, amely a történelmi érzékenységet egy egészen más ponton érinti meg. Éppolyan elegáns ez az épület, mint az őt környező fejedelmi platánok. 1930-ban épült, és november 15-én nyitotta meg kapuit. Tervezője, a 20. század egyik jelentős magyar építész, Hajós Alfréd (1875–1955) pontosan tudta, milyennek kell lennie egy versenyszoda épületének, hiszen maga is úszóbajnok volt: az 1896-os első olimpiai játékokon Athénben egyszerre két számban is aranyérmert szerzett, amiért „magyar delfinnek” keresztelték el. Hajós eredeti neve Guttmann volt; a jelentős kortárs magyar építészekhez hasonlóan ő is zsidó származású volt, s mint sors társai, ő is sokat tett azért, hogy Budapest építészeti- leg modern, korszerű arculatot kapjon. A Sportuszoda épületére éppúgy a Bauhaus szelleme nyomta rá bélyegét, mint a Szigettel szemközti pesti oldalon épült új

városrésze, a Lipótvárosra, amelynek lakossága a két világháború között zömében zsidó származású volt, és amely ma is Budapest legegységesebb városképét nyújtja. Ám ha ránézek a Sportuszodára, amely rímél a Szigetről is látható pesti rakpart épületeire, akkor óhatatlanul eszembe jut a vészidőszak, 1944 ősz és 1945 tele, amikor a budapesti zsidó lakosság számára a Duna a borzalmak színhelye lett. A 19. század legelején *Jeruzsálem* című próféciájában az angol költő, William Blake egyebek között így vázolta fel az eljövendő apokalipszist: „A Rajna embervértől vöröslött, / A Dunán bíbor áradat hömpölygött”. A Dunát illetően beteljesedett a jóslat; egy túlélő visszaemlékezése szerint 1945 elején „a Duna nem kék volt, nem barna: vörös Duna volt, a zsidók véréből.” Az 1944. október 16-i nyilas hatalomátvételt követően a nyilasok válogatás nélkül szedték össze a zsidókat, s egy részüket a Duna-partra terelték, ahol azután tömegesen lőtték őket a folyóba. Az első holttestet november 23-án sodorta ki a folyó, s ezt később száz és száz újabb áldozat követte; a tél folyamán körülbelül 3600 embert lőttek a folyóba. Alig egy tucatnak sikerült túlélnie a kivégzést; akit a Dunába lőttek, de életben maradván kiúszott, azt a leleményes budapestiek így nevezték el: „dunás”. A Duna egyszerre bizonyult pusztítóknak, de megmentőnek is. 1944 telén is fürdőváros volt hát Budapest; ahogyan Örkény István, a magyar író mondta: „vérfürdőváros”.

A Margitsziget a háborús eseményekből sem maradt ki. Amikor megkezdődött Budapest ostroma, s a szovjet csapatok visszafoglalták a Lipótvárost, a németek a szigetre vonultak vissza, és az ekkor már közel száz éves múlttal rendelkező élénk evezőssport egyik klubházába fészkeltek be magukat. A szovjetek a Lipótvárosból a befagyott Duna jegén át mentek át a Szigetre, ők is elfoglaltak egy klubházat, s 1945. január 23-án kezdődött el a tüzérségi harc, aknavetők kíséretében. Az évszázados platánok közül sok ekkor pusztult el; a Sziget ismét nehezen gyógyuló sebeket kapott. Nem első ízben: gyakran pusztították árvizek – 1012-ből maradt fenn az első híradás, majd 1267-ből, 1838-ból, 1876-ból és 1897-ből -, s korábban is volt háborús események helyszíne: 1686-ban a keresztény seregek a Margitszigeten állították fel ágyúikat, s innen lőtték a budai várban lévő török sereget, majd miután végleg kiűzték a törököket az országból, az ágyúállások helyén, a Szigeten hadikórházat rendeztek be. A II. világháború mindezek betetőzése volt. S a Duna kapcsán nem lehet nem szólni a zsidóellenes terror egyik torzszüleményéről, nevezetesen Eichmann-nak arról a tervéről, hogy Budapest minden zsidó lakosát az egyik Duna-szigetre kellene szállítani. Nem döntötte el, me-

lyikre; a Csepel-, az Óbudai- vagy az Újpesti-szigetre. De ha terve megvalósult volna, nem kizárt, hogy végül talán éppen a Margitszigetre, a 2857 kilométer hosszú Dunának e legszebb szigetére esett volna a választása.

*

Az ostromok a Duna-hidakat sem hagyták érintetlenül. 1945 januárjában az oroszoknak azért kellett a jégre merészkedniük, mert ekkor már romokban hevert a Margit híd (1944. november 4-én kora délután, a csúcsforgalom kellős közepén robbantották fel a németek). De már az első állandó híd is egy ostromnak esett áldozatul: ez volt az úgynevezett „török híd”, amelyet 1566-ban építettek a törökök. (Nem ez volt az első híd a Dunán ezen a szakaszán: az itt élő rómaiak is építettek már hidakat, például Aquincumnál, Budapest északi részénél, amelynek facölöpökből készült alapjait a 19. század második felében mérték fel.) A Duna itteni, magyar szakaszán álló hidak megépítésében azóta is döntő szerepe van az idegeneknek („külföldieknek”) – miként a pusztulásuk is többnyire idegen beavatkozás eredménye. A török hajóhidat, amely a Margitszigetet is összekötötte a két parttal, 1686. június 18-án maguk a törökök gyűjtötták fel, hogy Miksa Emánuel bajor választófejedelem felszabadító serege ne tudjon átkelni a Dunán. A következő száz év során csak úgynevezett lengőkomppal vagy repülőhíddal lehetett átjutni az egyik partról a másikra, amelyet Moller Vilmos bécsi hídmester épített. A következő állandó hajóhidat 1767-ben épült, abból az alkalomból, hogy Albert szász főherceg Pestre utazott. Ez a híd egészen 1849-ig állt. Mint általában a hajóhidak, ez is sérülékeny volt: az úszó farönkök, az elszabadult vízimalmok gyakran kárt okoztak benne (a török hajóhidat 1578-ban földrengés is megrongálta), s a tűz sem kímélte. 1810. szeptember 5-én a Gellérthegy oldalában, a Tabánban egy kádármester, Schuller János udvarában hordókat égettek szüretre készülve (a Tabán híres volt a borterméséről; a környékbeli Naphegyen ma is ismerek egy házat, amelynek kertjében mutatóban van még néhány szőlőtőke), s tűz ütött ki. Leégett 400 ház, de égtek a Dunán álló gabonával teli hajók, és leégett a hajóhid egy része is. A pusztulás mértékét jól érzékelteti, hogy még fél évvel később, 1811. március 15-én is ilyen beszámoló jelent meg Berlinben, a Heinrich von Kleist által szerkesztett *Berliner Abendblätter*-ben: „Budán roppant nagy a vízhiány. Borzalmas tükröződve látni a vízben épületeket, melyek nemrégiben a tűz martaléaként váltak romokká, s a teljes beomlás határán állnak. A lakosok leírhatatlanul nagy szükségben szenvednek,

Mednyánszky László, Dunapart, Lelátás

s a fagy a városi magisztrátus által elrendelt intézkedéseket csak nehezíti. Nem kevésbé bánatos, vagy talán még ennél is szomorúbb látványt nyújt Pestnek a Duna menti szakasza.” A hajóhidat azonban hamar helyreállították; amikor 1814-ben sor került I. Ferenc, I. Sándor és III. Frigyes Vilmos már említett pesti találkozására, a közel kilenc méter széles hajóhidat 800 nagy gyertyával világították ki, a két hídfőt diadalkapuvá alakították át, s a három uralkodó október 24-én így ment át Budáról a két évvel korábban megnyitott pesti német színházba, Közép-Európa akkori legnagyobb, 3500 nézőt befogadó klasszicista színházába. Ugyanez a híd azonban a forradalomban is szerepet játszott: 1848. március 15-én itt vonult át a pesti tömeg Budára, majd szeptember 28-án a hídon koncolta fel a forradalmi tömeg az osztrák Franz Lamberg grófot, a magyarországi császári haderő frissen kinevezett főparancsnokát. A következő év tavaszán, 1849. április 24-én ez a híd is a szabadságukért küzdő magyarok ellen védekező megszállók áldozata lett: a magyar honvédek elől visszavonuló császári sereg gyújtotta fel.

A hajóhidak azért sem voltak kényelmesek, mert a tél beálltával mindig el kellett azokat bontani, s csak tavasszal állították vissza őket. A téli hónapokban a lakosok a két parton rekedtek, s várták, hogy befagyjon a Duna; a jeget azután egyes szakaszokon szalmával szórták le, vízzel hizlalták, s az átkelésért fizetni kellett. És természetesen az árvizek voltak a legveszélyesebbek. Például az 1838-as nagy árvíz, amelynek emlékei – az egykori vízszintet mutató kis márványtáblák – még ma is sokfelé láthatóak a budapesti házfalakon. Ezt követően merült fel a Duna szabályozásának a gondolata, s elkezdtek kiépíteni a kőből rakott rakpartokat. Ezeket követték a pompás szállodák, köztük az Európa szálló, Magyarország legnagyobb szállodája, a Rakpiac hatalmas klasszicista épületsora, valamint a korzók, melyeknek köszönhetően néhány évtized alatt a várost Európa-szerte a „Duna királynőjeként” kezdték emlegetni.

Széchenyi István gróf már a folyó szabályozásának terve előtt, 1825-ben megalapította a hídegyesületet. 1835-ben tizenhét terv közül Széchenyi javaslatára az angol William Thierney Clark tervét fogadják el,

Mednyánszky László, *Budai Dunapart*

s 1839-ben az ugyancsak angol Adam Clark (nem rokona az előbbinek) felügyeletével megkezdődött Európa legszebb hídjának, a Lánchídnak az építése. A Lánchíd sok szempontból a magyarországi modernizáció jelképének tekinthető. Ezúttal is külföldieké – angoloké – volt a döntő szerep, s még a hatalmas láncokat is Angliában készítették. Ez a híd a szó szoros értelmében *demokratikus* híd volt: az *arisztokrata* Széchenyi terve szerint a társadalmi helyzettől függetlenül minden gyalogosnak egy, minden lovasnak pedig négy krajcár hídpénzt kellett fizetnie. Nem csoda, hogy a nemesek tiltakoztak, és kiváltságaikat féltették. A híd építésének törvénybe iktatását egy nemes „az ősi magyar alkotmány temetése napjának” nevezte. A Lánchíd sorsa ugyanakkor legalább olyan bonyolult, mint a magyar történelem. 1848. július 18-án, a forradalom kellős közepén az épülőfélben lévő híd egyik láncszeme elpattant, a 800 tonnás teher a vízbe zuhant, a vízbe sordorva az ott tartózkodó Széchenyit és Adam Clarkot is. Széchenyi, aki egyfelől a polgárosodás legkövetkezetesebb képviselője volt, másfelől viszont a hírhedt

magyar pesszimizmus eleven szobra is, ezt írta aznap este a naplójába: „Délután 6. A 12-es számú lánc fel függesztve... 8 óra előtt elpattan a dob egyik gyűrűje, és lezuhan az egész!... Nyitva látom a »túlvilágot«!... Nem Kossuth és társai tesznek tönkre minket, amit én megpendítettem – hanem magasabb hatalmak, a Nemezis!... Most már világosan látom, hogy el vagyunk veszve, visszasüllyedünk a barbárságba. A híd sohasem fog elkészülni, romként fog itt állani.” Széchenyi jóslata be is teljesült, meg nem is. Az 1848-as forradalom alatt fölmerült a még nem kész híd fölrobbantásának a terve: először a magyar honvédek akarták lerombolni, majd az osztrákok aknáztották el – de a híd mindkét esetben megmenekült. 1849 januárjában sor került a még mindig nem kész híd teherpróbájára: az osztrák Windischgrätz herceg itt vezette át hadseregét, mellyel le akarta verni a magyar forradalmat. És mire a hidat átadták, 1849. november 20-án, a magyar forradalom már elbukott, Széchenyi gróf néhány hete már a döblingi elmeagyógyintézet lakója, ahol 1860. április 7-ről 8-ra virradó éjszaka öngyilkos lett.

Slowikowski Ádám, *Lánchíd*

A magyar polgári fejlődés jeképe volt a Lánchíd – sorsa pedig e fejlődés kétarcúságára világít rá. Ez mondható el a Margit hídról is, amelyet 1876-ban avattak fel. Ezt sem magyarok tervezték: a francia Ernest Gouin terve alapján kezdték építeni 1872-ben. (Ekkoriban született egy másik merész terv is: Reitter Ferenc a mai pesti Nagykörút helyére egy hajózható Duna-csatornát tervezett; ha elkészült volna, Budapest belvárosa ma egy második Velence volna.) A Margit híd átadása alkalmából Arany János, akinek egyébként öregkorában a Margitsziget lett a második otthona, egy balladát írt *Hídavatás* címmel. E versben nem Pestről Budára vezet át a híd, hanem az életből a Széchenyi által megidézett „túlvilágba”, a halálba. A híd Aranynál öngyilkosok népesítik be – valamennyien a vágyott modernizáció áldozatai. Ugyancsak a modernizáció áldozatául esett a régi pesti Belváros is, amikor 1897-ben építeni kezdték az Erzsébet hidat, amely 290 méteres nyílásával 1926-ig a világ legnagyobb fesztávú hídja volt. Átadására már a modern huszadik században került sor (1903), neve azonban még a 19. századot, az 1898-ban meggyilkolt Erzsébet királynőt idézte meg (A magyarok, akárcsak az osztrákok vagy a szlovákok, a Duna-hidakat előszeretettel nevezték el a Habsburg-ház tagjairól. Komáromban még egy hidat neveztek el Erzsébetről, az esztergomi Duna-hidat 1895-ben Mária Valériáról nevezték el, a mai Szabadság híd pedig eredetileg Ferenc József híd volt.)

Mire eljött a II. világháború, Budapest valamennyi hídja ott ívelt elegánsan a Duna fölött – a Gellért-hegyről lepillantva olyan benyomást keltenek, mintha egy isteni város-tervező rendezte volna el őket. Ritmikus, dinamikus jelleget kölcsönöznek a Dunának és a városnak, de közben mértékletesek, tökéletes a harmóniájuk. Az általuk kínált látványval egyedül talán csak a San Franciscó-i Golden Gate látványa vetekszik. Budapest valóban a „Duna királynője” lett – egy pompásan érett királynő, akinek meg lettek számlálva a napjai. A világháborúban a németek először a Margit hidat robbantották fel

(1944. november 4.), majd ezt követte a Ferenc József híd (1945. január 16.) végül a Lánchíd és az Erzsébet híd (1945. január 17-18.) A magyar történelemnek ezzel lezárult egy sorsdöntő fejezete is. A Duna ismét járhatatlanná vált – szinte jeképesen előlegezve a röviddel később felhúzott szögesdrótot, amely a Kelet és a Nyugat közötti átjárást tette lehetetlenné.

*

A 14–15. századig a keresztény Európát Europa Occidens-ként is emlegették, amelynek ellentéte nem Europa Oriens volt, hanem Ázsia és Bizánc. A 15. század körül azonban a közismert történelmi okok miatt törés állt be, nagyjából az Elba mentén. Kétféle Európa alakult ki, s ez a 20. században politikailag végképp megpecsételődni látszott. A politika kulisszái és mesterségesen emelt képződményei mögött azonban továbbra is élték életüket a természetesen kialakult régiók, a különféle, egymástól hol eltérő, hol nagyon is rokon közösségek, az etnikumok, a nyelvek, a szokások, az ízlések, de még a konyhák is mindenütt átfedték egymást. A mesterségesen felosztott Európa mögött változatlanul ott élt egy másik, egy dinamikus, a népvándorlások óta folyamatosan eleven és életképes Európa. Ezt az Európát a sokféleség, a változatosság, a megújulás és az új helyzetekhez való idomulás képessége tartotta

életben. A természetes régiók fennmaradásában nagy szerepe volt a geográfiai tényezőknek, mindenekelőtt a folyóknak, amelyek egyesítő és közösségteremtő ereje ősidők óta közismeret. Nincs másképp ez a Dunával sem. Európában két nagy gyűjtőfolyó van, amelyeket rendszerint egy lélegzetvétellel szokás emlegetni: a Rajna és a Duna. Némi általánosítással élve: az előbbi jellegzetesen nyugat-európai, az utóbbi jellegzetesen közép-európai folyó. Mit jelent ez? Azt, hogy a földrésznek, akár az ellipszisnek, két fókusza van. A kettő úgy különbözik egymástól, ahogyan a Nyugat a Kelettől – és úgy hasonlít egymásra, ahogyan az egyik európai a másikra. Európából nézve nagyon is eltérőek; más kontinensek nagy folyói felől nézve inkább a hasonlóságok tűnnek fel.

1946. szeptember 19-én Winston Churchill beszédet tartott a zürichi egyetem aulájában *Let Europe arise!* címmel, s ebben egy eljövendő egyesült Európa eszméjét vázolta fel. Európa szuverenitásának a feltétele egy új politikai formáció kialakítása, mondta, s nevet is talált rá: „United States of Europe”. A mai Európai Unió ezt az elképzelést látszik megvalósítani. De Churchill gondolata némi módosításra szorul. Ő még egy Európáról beszélt. Az akkori amerikai és szovjet dominancia árnyékában ez érthető is volt. Ma azonban, amikor Európa jóval nagyobb szuverenitásra tett szert, nem árt hangsúlyozni, hogy *több* Európa van. Más Skandinávia és más a Mediterráneum, más a latin, a germán és a szláv kultúra, más a Balkán és más a Németalföld. És más Magyarország is, a maga sajátosan egzotikus nyelvével és kultúrájával. Ám ha közösségeket keresünk, a Rajna és a Duna jó gyűjtőfogalomnak látszik. Bár a Duna soha nem tudta egységes birodalomná kovácsolni a partján élő népeket, mégis ugyanaz a kizárólagos folyó volt Ulm vagy Passau lakosai számára éppúgy, mint Linz, Bécs, Budapest, Újvidék, Nikopol, Braila vagy Szulina lakói számára. Mindenkinek mást jelentett és mindenkinek ugyanazt. Az, ahogyan Budapest viszonyul a folyóhoz, és ahogyan saját történelmét látja visszatükröződni a vízében, alapvetően nem különbözik attól, ahogyan ez tapasztalható volt Bécsben vagy Pozsonyban. Szellemi folyó is a Duna: ugyanazzal az áramlással vág szét és köt egybe hagyományokat, nemzedékeket, kultúrákat, ízlés- és érzésvilágokat. Örökké mozgásban van – s egészében mégsem mozdul el. Fenyegető és megnyugtató, veszélyes és mégis vonzó, idegenséget kelt, de el is varázsol: gazdagsága a felszámolhatatlan ellentétekben van. A Dunáról írott könyvében Claudio Magris Habsburg-mítoszról beszélt, amely összeköti az itt élő népeket. Ma, amikor a Duna menti népek egy része már az Európai Unió

tagja, s várhatóan a többire is hamarosan sor kerül, célszerűbb lenne Habsburg-modellről beszélni. Pontosabban: egy olyan modellről, amely a Duna menti népeket nemcsak a mélyben, hanem a politikai felszínen is láthatóan és erősen összeköti.

És mi egyéb lenne ez a „Habsburg-modell”, mint egy új értelmet nyert Közép-Európa? Közép-Európa mint olyan mindig is képlékeny fogalom volt. A 19. század végén például még Hollandiát és Belgiumot is ide sorolták (vö. Albrecht Penck: *Länderkunde des Erdteils Europa*, 1887., Alfred Hettner: *Grundzüge der Länderkunde*, 1907.) Azután a hidegháború idején a volt szovjet-tömb országait nevezték el így az ottani disszidens gondolkodók (Bibó István, Konrád György, Milan Kundera, Danilo Kiš), hogy ily módon határolódjanak el – legalább lélekben – a Szovjetuniótól. Ma azonban, amikor véget ért Európa kettészakítottsága, s az Európai Unió eléggé képlékenynek látszik ahhoz, hogy előbb-utóbb befogadja azokat az államokat is, amelyek még nem tagjai, reménytelinek látszik egy olyan Közép-Európa kialakulása, amely miközben különböző népeket ölel fel, összességében mégis markánsan különbözik Európa többi nagy régiójától. Aligha kérdéses, hogy Európa *egésze* annál erősebb és szilárdabb, minél önállóbbak a *részei*, és ezek minél jobban rátalálnak saját identitásukra.

„United States of Europe”, mondta Churchill. Én azt mondanám: „United States of Danube”. Nem kérdéses, hogy a *Duna-medencének* döntő szerepe van egy erős Európa megteremtésében – végül is ugyanez a medence a 20. században arra is képes volt, hogy Európát alapjaiban megingassa. ■

Irodalom:

- *Berliner Abendblätter*, 1810–11.
- Magris, Claudio: *Duna*, Budapest, 1992.
- Marcus Aurelius *elmékedései*, Budapest, 1974.
- Miltényi Miklós: *Átkelés a Dunán*, in: *História*, 2003/5–6.
- Rexa Dezső: *Margitsziget*, Budapest, 1940.
- Széchenyi István: *Napló*, Budapest, 1978.
- Tabajdi Gábor: *Duna-parti gyilkosságok 1944–1945*, in: *Rubicon* 2004/11
- Törs Kálmán: *Margit-sziget*, Pest, 1872.
- Trost, Ernst: *Die Donau. Lebenslauf eines Stromes*, 1968
- Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*, Budapest, 1998. <http://www.idg.hu/expo/lanc>